

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
КАБІНЕТ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

КУРСОВА РОБОТА
ВИХОВНІ ТА РОЗВИВАЮЧІ МОЖЛИВОСТІ
ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ

Виконала:

Михеєва Тетяна Станіславівна,
слухачка курсів підвищення
кваліфікації керівників гуртків,
керівник гуртка КПНЗ
«Володимирецький районний
будинок школярів і юнацтва»

Термін курсів: 19 – 21.01.2012
16 -18.02.2012

Форма навчання: очно-дистанційна

Науковий керівник:

.....

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I Поезія пестування – перша школа виховання дитини.....	8
1.1. Колисанки – один із найдавніших жанрів народної словесності.....	8
1.2. Розвиваючі можливості пестушок (забавлянок, гуцикалок).....	13
Висновки до РОЗДІЛУ I.....	17
РОЗДІЛ II Народна гра – запорука морального і фізичного здоров’я дитини..	18
2.1. Лічилка – своєрідна прелюдія до гри.....	18
2.2. Власне гра – найпопулярніший жанр дитячого фольклору	22
Висновки до РОЗДІЛУ II.....	28
ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	30
ДОДАТКИ	31

ВСТУП

В Україні останніми роками все частіше доводиться чути про національний нігілізм, що веде до духовного зубожіння народу: зникають національні традиції, затихає навіть у селах народна пісня, виходить із вжитку чистота мовного спілкування. Це може призвести до повної денаціоналізації. Щоб цього не трапилось, потрібно вивчати і популяризувати народну педагогіку, етнографію і фольклор. І починати, на мою думку, необхідно із вивчення народної дитячої творчості як основи виховання і становлення особистості, громадянина. Тому я обрала тему курсової роботи – **«Виховні та розвиваючі можливості дитячого фольклору»**.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в ній використані зразки дитячої творчості, записані гуртківцями фольклорного гуртка «Оберіг» КПНЗ «Володимирецький районний будинок школярів та юнацтва» у селі Степангороді Володимирецького району Рівненської області (далі можливі назви: село Степангород, мала батьківщина, наше село). Досі, наскільки я знаю з доступної мені наукової літератури, такі матеріали не публікувалися. А твори дитячого фольклору у побуті жителів цього села відігравали значну роль у вихованні дітей.

Отже, **актуальність** даної роботи полягає у необхідності вивчення і збереження дитячого фольклору – невід'ємної частини практичної педагогіки народу, морально-етичної основи розвитку особистості.

Мета: з'ясувати можливості дитячого фольклору у розвитку дитини, зіставити значення дитячої народної творчості у житті молодшого покоління українців у минулому і сучасному.

Завдання: а) проаналізувати літературу з даного питання; б) визначити виховні і розвиваючі можливості дитячої народної творчості; в) зіставити значення дитячого фольклору у житті молодшого покоління українців у минулому і сучасному (на основі зібраного гуртківцями фольклорного матеріалу у селі Степангороді).

Теоретичне значення курсової роботи полягає у з'ясуванні виховних і розвиваючих можливостей дитячого фольклору, його значення і ролі в побуті жителів села Степангорода, обґрунтуванні необхідності застосування народного досвіду у вихованні підростаючого покоління українців.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати даної праці можуть бути використані у шкільній практиці викладання спеціальних курсів народознавства, краєзнавства, у позакласній роботі з дітьми різного віку, при підготовці занять батьківського лекторію.

Щоб глибше розкрити тему даної курсової роботи, я ознайомила з працями В. Абраменкової «Дитяча субкультура: зміст, функції, значення в культурі», Г.Маковій «Затоптаний цвіт», М.Стельмаховича «Народне дитинознавство», В. Пепи «Горохова скриня», В.Скуратівського «Покуть», А. Ярещенка «Під чаром рідної землі», посібниками «Усна народна творчість», «Український дитячий фольклор» та ін.

Також використала записані гуртківцями від старожилів села Степангорода твори дитячої народної творчості різних жанрів; провела анкетування серед дітей середнього і старшого шкільного віку, експериментальне опитування дітей різного віку з однієї сім'ї. Це дало мені змогу визначити виховні та розвиваючі можливості дитячого фольклору, його значення у житті молодшого покоління українців.

Із досліджуваної наукової літератури я дізналася, що з життям дитини, від колиски до юності, у традиційному народному побуті міцно пов'язане художнє явище, що дістало у фольклористів назву «дитячий фольклор» [12,9]. Це багатожанрова система, що складається із прозових, речитативних, пісенних та ігрових творів.

До дитячого фольклору зараховують як творчість самих дітей, так і твори, що виконуються для дітей дорослими. Такий поділ виникає з того, що ігрові і ритміко-інтонаційні можливості дітей залежать від віку. У ранньому віці (з перших днів народження і десь до трьох-трьох з половиною років) емоційний, моторний і розумовий розвиток дитини лежить цілком на обов'язку дорослих. Дорослі виконують для дітей раннього віку колискові пісні та різні забавлянки, (утішки)...

Другу частину дитячого фольклору становлять твори, виконувані дітьми середнього і старшого віку. До них належать твори, що співаються або ритмічно промовляються: ігрові пісні, дражнилки, лічилки, небилиці, заклички, жартівливі пісні, а також прозові приповідки, скоромовки, загадки, казки. Частина з них

складена дорослими для дітей, але велика кількість – це творчість самих дітей [7, 583].

Жанри дитячого фольклору мають різні джерела і виникали в різні історичні періоди розвитку народу. Так, деякі з них ведуть початок від народних обрядів та вірувань, що сягають корінням у глиб віків. Найдавнішими за походженням, на думку науковців, є хороводні драматичні ігри, що колись були частиною весняного календарного обряду і які ще до сьогодні подекуди виконуються саме навесні. Наприклад, у селі Степангороді записано весняні ігри «Тихон», «Гуси», «У Ворона», «Дриби». А у народів східних слов'ян ще донедавна була поширена дитяча гра-хоровод, що здобула риси власне гри спочатку в забавах молоді і лише в 60-х роках XIX століття перейшла в дитячу ігрову традицію. У ній хлопчика садять і співають:

-Сиди-сиди, Яшо, під горіховим кущем,
Гризи-гризи, Яшо, горішки гартовані, милому даровані.

Чок-чок, п'ятачок, вставай, Яшо-дурачок,

Де твоя наречена? В що вона одягнена? Як її звати і звідки привезуть?

Хлопчик повинен із закритими очима вибрати собі «наречену». Як показує історико-етнографічне дослідження, загадковий Яша є ніхто інший, як архаїчний ящір, а нехитра дитяча гра є трансформацією найдавнішого язичницького (зафіксованого, до речі, і в багатьох казках) обряду принесення драконові-ящуру в жертву дівчат [1, 48].

Від дорослих до дітей перейшли і деякі твори пізнішого походження, зазнавши при цьому певних змін. До середини XIX століття дитячий фольклор не виділявся в окрему групу усної народної творчості та спеціально не записувався. Тільки від другої половини XIX ст. і у XX ст., відколи зростає зацікавленість суспільства народним життям, починається збирання дитячого фольклору та з'являються публікації усної дитячої словесності В. Даля, П. Шейна, О. Афанасьєва, П.Іванова, С. Ісаєвича, Г. Виноградова, О. Капіци, М. Мельникова, П. Чубинського, Марка Вовчка, М. Лисенка, Д. Яворницького та інших.

Наукова зацікавленість проблематикою дитячого фольклору також розпочинається у середині XIX ст. й розвивається спершу на тлі таких відомих у

фольклористиці напрямів, як міфологічного (В. Попов) та культурно-історичного (М. Костомаров), а П. Шейн уперше створює детальну класифікацію дитячого фольклору та виділяє в ньому деякі жанри (колисанки, примовки тощо). У ХХст. пошукову роботу одним із перших продовжив Г. Виноградов, який досить точно дав визначення дитячого фольклору та детально проаналізував його жанри (зокрема лічилки), простежив зв'язки дитячого фольклору із народним побутом.

Досліджували дитячий фольклор О. І. Дей, Г. В. Довженок, О.А. Правдюк, Г.А.Барташевич, Л.Б.Стрюк, Ф.З.Яловий, П.Г.Черемський, О.М.Таланчук, Л.Ф.Дунаєвська та ін.[7, 581].

Г. С. Виноградов, як один зі знавців народної педагогіки, що першим почав широко вживати термін «дитячий фольклор», наголошував, що ним доцільно позначати твори, складені самими дітьми, а також поезію пестування (невеликі ліричні твори, які примовляють дорослі, пестячи дітей) [7, 582]. Дещо пізніше до цього виду словесності долучили колискові пісні (хоч дехто з учених дотепер вважає їх розрядом родинно-побутової лірики). Також було спостережено, що деякі жанри народної словесності, які побутували у середовищі дорослих, втрапивши своє первісне утилітарне призначення і сакральне значення, у дещо відмінному, спрощеному вигляді перейшли у сферу дитячого фольклору. Усі дослідники одностайні, що до дитячого фольклору відносяться і твори дітей, і твори для дітей, складені дорослими. Основним критерієм відбору є функціональний аспект: твори, які виконуються лише у дитячому середовищі, а також ті, які не передбачають інших слухачів і виконуються дорослими тільки для дитини [7, 583].

Дитячий фольклор має свою специфіку: відповідає віковим особливостям дітей у виборі тем, образів, ідей; характеризується поєднанням словесного матеріалу з елементами гри, супровідними рухами; у багатьох творах проявляється виражене виховне спрямування. Дитячий фольклор, як невід'ємна частина практичної педагогіки народу, протягом століть формував естетичні смаки дитини, становлячи морально-етичну основу розвитку особистості. У традиції народного виховання його твори сприяли фізичному й моральному здоров'ю дитини, розвитку її розумових здібностей, підготовці до суспільно корисної діяльності. Художнє слово, водночас із живими спостереженнями, збагачувало знання про навколишній світ,

вчило доброти й співчуття, допомагало самоствердженню. Дитячий фольклор існував і певною мірою продовжує існувати як суттєва частина загальнонаціональної народної творчості, відбиває, як і інші її види, динаміку її життя і розмаїття форм.

Із жанрів дитячого фольклору у селі Степангороді від респондентів-старожилів найбільше записано колисанок, пестушок, лічилок, ігор [Додаток 2]. Результати анкетування «Дитячий фольклор і сучасність» [Додаток 1] засвідчили, що сучасні діти знають такі жанри дитячого фольклору, як казки, загадки, ігри, лічилки, скоромовки, колискові. Але дізналися вони про них переважно на заняттях у школі від учителів або почули по телевізору. Лише 11,2% респондентів вивчили їх удома (і то переважно в тих сім'ях, де разом із ними проживають представники старшого покоління 80-90-річного віку). Жоден респондент не зміг назвати прикладу пестушки, заклички, дражнилки. Можна відзначити повернення в ужиток колядок і щедрівок, але з іншим функціональним призначенням. Ці жанри набули рис розважальності та побутового забарвлення.

У своїй роботі я використовую зразки записаних гуртківцями від жителів своєї малої батьківщини **колисанок, пестушок (забавлянок, гуцикалок), лічилок, ігор**, оскільки саме ці жанри дитячого фольклору займали (певною мірою займають і зараз) значне місце у побуті молодшого покоління жителів даного села.

РОЗДІЛ І

Поезія пестування – перша школа виховання дитини

1.1. Колісанки – один із найдавніших жанрів народної словесності

Коло творів, охоплених поняттям «дитячий фольклор», широке і багатоманітне – за призначенням, тематичною й образною системою, формою, способом і часом виконання.

Особливе місце серед них займають твори народної творчості, які виконуються дорослими над колискою дитини: колискові (колісанки), пестушки. Колискових пісень співали немовлятам із перших днів їхньої появи на світ. Колискові пісні призначені тільки для одного слухача – дитини і виконуються одним співаком - матір'ю чи іншою близькою людиною. Монотонний тихесенький наспів і пестливі слова мають заспокоїти, приспати дитя. У цих зворушливо щирих і безпосередніх піснях закріплюється чуттєвий зв'язок, що існує з дня народження між дитиною і матір'ю. Соціологічне дослідження показало, що сучасні матері не усвідомлюють значення колискових пісень для виховання дитини, що народні традиції догляду за немовлятами підтримуються лише в тих родинах, де малих дітей доглядають бабусі або прабабусі. Лише 38% опитаних способом анкетування підлітків (в основному дівчаток) змогли пригадати по кілька рядків колискових, з них 20% зазначили, що почули їх по телевізору, а 18,1% - удома (переважно в тих сім'ях, де проживають з ними прабабусі). Також під час опитування виявилось, що сучасні молоді мами майже не знають колискових, їх мами назвали по два – три приклади, а ось респонденти 1920-30-х років народження знають таких пісень найбільше.

За свідченнями представників найстаршого покоління нашої малої батьківщини, колісанню дитини в перші роки її виховання надавали великого значення. Колиска в житті немовляти відігравала велику роль і в родині мала символічне значення: її не викидали навіть тоді, коли в хаті вже не було малих дітей. Найчастіше колиску виносили на горище - щоб не перевівся рід. Колиски робили зі «співучого дерева» - клена, ясена, калини, щоб діти були співучими, дужими і вродливими. У селі Степангороді виготовляли колиски і дерев'яні, і плетені з лози. У них гойдали дітей 1,5-2-річного віку. А спершу дитину клали в колиску, зроблену у формі дерев'яної прямокутної рами, на яку натягувалось домоткане полотно. За кутки рами

прив'язувались мотузки, щоб зачепити колиску за гачок, вбитий у сволок. Таку колиску легко колихати, її можна було взяти з собою у поле, повісивши там на дерев'яному триніжку.

Оскільки колиска була обов'язковим атрибутом дитячого життя, то оспівувалася вона часто у піснях. Колиска «з мальованими бильцями», «шовковими чи золотими вервечками», «з срібними колокольцями», «насипочкою шовковою», «подушечкою пуховою» виступає своєрідним символом щасливого майбутнього дитини [3, 16]. Особливістю пісень нашого села є те, що в них майже не вживаються епітети в описі колиски, проте зустрічаються зменшувально-пестливі назви цього предмета: «колисочка», «колисонька».

Назва «колискова пісня» не є народною – це фольклористичний термін. У народі ж існують різні назви цих пісень: співати при колисці, співати люлі, співати котка. Остання назва стосується і села Степангорода. Це, ймовірно, пов'язано з таким обрядом:

На третій день після народження дитини відбувалося ритуальне вкладання її у колиску. Найдавнішим звичаєм у нашому селі, як і в багатьох інших регіонах України, було прийнято першого вкладати в колиску kota (як і першого впускати в хату). Вважалося, що кіт може наділяти дитину спокійною вдачею, приносити солодкий сон. Kота колисали в колисці, примовляючи: «Як на kota муркота – на дитину дрімота». Потім kota випускали, а дитину клали в колиску й співали коліскових, у яких часто, як дійова особа, був кіт, а його дії і вчинки безпосередньо пов'язані з немовлям:

Люлі-люлі-люляю, наб'ю кицю, налаю,

Щоб по ночах не худив, малих діток не будив [13].

Із праць дослідників дитячого фольклору я дізналася, що присутність цього персонажа в сюжетах багатьох колісанок пояснюється не лише близькістю цієї тварини до людини в щоденному побуті, а й тим, що в народних уявленнях, віруваннях, деяких апокрифічних легендах багатьох народів кіт завжди постає другом людини, здатним оберігати її від злих сил. І в колісанках він виступає не лише помічником матері – заколисує дитину, готує її постіль, ловить мишу для розваг, а й своєрідним оберегом:

Люлі-люлі, люлю, гуде вітер у комину.
 Спить коточок у куточку у червонім чубіточку.
 Годі тобі, котку, спатки, йди дитятко нам гуйдатки.
 Гойдай - гойдай, люляй - люляй,
 Нам Іванка присипляй, злії духи відганяй [14].

Приспівом до багатьох колискових є протяжне «Гойда-а-а», «А-а-а-а-а» або «Люлі-люлі». У ранньому віці немовля ще не розуміє слів пісні, але вже розуміє лагідну мамину чи бабусину мову, її ніжність, відчуває тепло й радість. Із двох - трьох років дитина вже чудово усвідомлює, про що співається хоча б у такій пісні:

Гойда-гойда-гойдадашки,
 Котки бігали пу хатці,
 Сірі, білі вулухатці.
 Мишку лувили, їстки хутіли.
 Хватить, котки, вам ганяти,
 Йдіть дитинку кулихати,
 Вуна буде спатки [15]!

Крім того, слухаючи таку колискову, дитина знайомиться із новими поняттями (хатка, мишка), а також дізнається про окрас котів, їхні звички.

Чимало таких пісень є не просто приємним набором мелодійних звуків, а цікаві вже своїм змістом, потішними ситуаціями, добрими чи лихими вчинками їхніх «героїв», їх дії та вчинки мусять викликати у маленького слухача і співпереживання, і певне ставлення, оцінку, до якої ненав'язливо, непомітно, через посмішку підводить дитину пісня:

Гойда, ішла баба з горба,
 За плечима торба.
 Зустрів бабу зайчик:
 -Худи, бабо, в танчик!
 Баба не схутіла,
 Зайчика набила.
 Іде зайчик, плаче
 І на бабу скаче [19].

Колисанкам, що записали гуртківці на своїй малій батьківщині, як і всім українським колисковим пісням, властива тематична й сюжетна різноманітність, барвистість образів і думок. Серед них – твори про саму дитину, її сон, годування, думки і почуття матері:

Люлі-люлі-люляю,
Свого синочка гуйдаю,
Долю щасливу скликаю:
Рости, синочку, врудливий,
Добрий, чутливий, байливий,
До сонця ясного пудібний,
Богу і людям путрібний [19]!

А ще ряд пісень розповідає маленькому слухачеві про пригоди й витівки тварин і птахів, про найближчих людей, які його оточують:

Люлі – люлю, коточок,
Пуїв бабин медочок.
Пуїв, пулизав
Да й на бабу сказав:
- Сама баба приликала
Та й на котика сказала [13].

Або ж:

Люлі – люлі – люлю,
Пішла мама по цибулю,
А цибуля не врудила,
Мама в зіллі заблудила [20].

Коліскові пісні для малої дитини - не просто поетичні тексти, які дають їй перші уявлення про оточуючий світ, а й справжня школа виховання. Більшість наших респондентів переконані, що велика агресивність сучасних дітей від того, що їм свого часу не «співали котка», занедбали цю неоціненну спадщину нашого народу. А витоки колискових пісень губляться у глибині віків, адже в багатьох із них є закликання чи запрошення сну до дитини. Сон наші предки уявляли як істоту, яка може увійти в людину і вийти з неї, може заспокоїти, приспати, ввести в стан

абсолютного спокою. У давнину сон сприймався як невластивий людині фізичний стан, що настає в результаті дії якихось сил, духів. Такими силами у колискових є персоніфіковані образи Сну і Дрімоти, що засвідчує зафіксована у всіх регіонах України колискова, у якій співається: «Ходить Сон коло вікон, а Дрімота коло плота», і далі відбувається діалог між цими міфологічними персонажами, що перетворилися на привабливі поетичні образи. Вони зустрічаються і в записаних у селі Степангороді колискових:

Зайшла в хату Дрімота,
Сонка-Дрімка привела,
До Іванка пустила:
- Спи, маленький, спи [19].

Ще магічну силу присипляти дитину мають у колискових птахи (голуб, зозуля, соколи...), вітер, рослини (рута, м'ята, хрещатий барвінок...):

Люлі – люлі,
Ой пувішу кулисочку у полі, у полі,
Будуть дитя кулихати соколи, соколи.
Я пувішу кулисочку та на ожиночку,
Буде вітрець кулихати малу дитиночку [22].

Коліскові пісні через найближчі до дитини предмети і явища навколишньої дійсності давали їй перші уроки чесності, шанобливого ставлення до рідних людей (матері, батька, бабусі, дідуся), батьківської хати, допомагати пізнавати навколишній світ, формували естетичні смаки.

1. 2. Розвиваючі можливості пестушок (забавлянок, гуцикалок)

Спілкування дорослих із малятами за допомогою художнього слова не обмежується колисковими піснями. Дитині потрібні не лише ніжні, лагідні звуки колісанки під ритмічне погойдування колиски. Їй потрібна активність, яка б розвивала рухи, мислення, викликала жвавість, бадьорість, радісний настрій.

І одним із видів такого спілкування у багатьох регіонах України (у тому числі і в Степангороді) були забавлянки (утішки) – коротенькі пісеньки або віршики, поєднані із своєрідними вправами і покликані зміцнити дитину фізично, підтримувати радісний, бадьорий настрій, заспокоїти, коли плаче. Зв'язок текстів і рухів інколи впливає із самого змісту забавлянок, але частіше визначаються традицією виконання.

Безліч забавлянок, як свідчать польові дослідження, опрацьована наукова література, тримали у душі наші прабабусі на утіху дитині. Бабусі вже знали їх значно менше, а сучасні мами, крім поширеної серед усіх слов'янських народів утішки «Сорока-ворона», більш і назвати не можуть. Зараз спілкування з дитиною перенеслося на дві найголовніші речі: якнайситніше нагодувати і найтепліше вдягнути. А духовне виховання маляти ігнорується, що ослаблює зв'язок між дітьми і батьками. А наші прабабусі знали забавлянки, пристосовані до різного віку дитини. Були такі, що призначалися немовляті, яке ще лежить, інші – коли воно тримає голівку, сидить, ще інші вимагали бодай мінімального розуміння змісту. Ось, наприклад, прокинулася дитина - її виймали з колиски, розповивали і, лагідно промовляючи своєрідні поетичні рядочки, робили різні фізичні вправи: Спочатку клали маля на спинку, проводили руками по тілу дитини, легенько потягували ручки і ніжки та казали: «Потягуньки-потягусі, росте наш синочок (або наша дівонька), потягуньки потягаєм, росточку добавляєм, а силюньки – у кожную кісточку, а розуму – у головоньку»[19]. Потім енергійно схрещували ручки дитини, супроводжуючи ці рухи словами: «Ось так, ось так ловить кицю наш Тарас!» Далі дитячі ніжки, зігнуті у колінах, притискували почергово до її животика: «Ось так, ось так біжить, біжить малий Тарас!» Після чого дитинку перевертали на животик, знову лагідно гладили її вздовж хребта, по ручках, ніжках, сідничках, примовляючи: «Косточки-наросточки у малого хлопчика. Росте, росте

наш синок - вже, як дубок!» або ж: «У нашої Ганночки спинка прямилька, шийка міцненька, голівочка, як маківочка»[19]. Поспостерігаймо, як нинішні молоді мами вчать своїх дітей ступати перші кроки. Здебільшого мати відпускає маля, стає збоку і каже: «Ходи, ходи до мене». Дитина розгублюється, падає, плаче, відмовляється знову ставати на ніжки, мати не знає, що далі робити, часом навіть сердиться. Наші ж бабусі в таких випадках лагідно знімали маля і казали:

- Став синочок (або стала доня) на ніжки, на ніжки,- вели його (її) за собою, примовляючи:

- Ходить вже сам (сама) пішки, пішки [19].

Дитина, що вчиться ходити, мало що розуміла із цього. Але її вушко вловлювало плин слів, вона вчилася розпізнавати звукову оболонку слів, душею відчувати їхню красу, бо реагувала на неодноманітність маминої мови. А дитину вели далі, нанизуючи топотяночки одна на одну:

- Туп-туп, пу лавці, пу лавці,

Йде синок (доня) до тата і мамці [19]!

Римоване, ритмічне мовлення, висловлене лагідним, заспокійливим тоном, викликало радість в серці маляти, поєднувало серця матері і дитини:

-Туп-туп, тупутяночки,

Моцні ніжки у нашого паночка (у нашої панночки)!

Туп-туп-туки-туки,

Аж у лісі чути гуки [19]!

А коли дитина, роблячи перші кроки, впала і заплакала, її знову заспокоювало лагідне слово:

-Тапці-тапці, мама дасть циці,

А тато - калач. Васильку (Марійко), не плач [22].

Забавлянки, супроводжувані рухами, не лише розважали дитину, тішили своєю милозвучністю, а й розвивали її мову. І саме з характером дитячого мовлення, з тим, що діяльність дитини у ранній період відбувається за допомогою дорослого, пов'язане часте використання в забавлянках діалогу. Ці твори, як і більшість колискових пісень, зверталися до предметів, доступних дитячому погляду, заповнювалися діями, знайомили з основними господарчими заняттями членів

сім'ї. Світ дитячих забавлянок – традиційне село, хата, подвір'я, родина, домашні тварини:

Ходить коток по платочку
 В червоному чубіточку.
 Ой ти, кицю, мурчи, мурчи,
 Ой ти, синку, мувчи, мувчи [22].

Підросла дитина, і ось вже її вже вчать рахувати: загинаючи один за одним на дитячій руці пальчики, промовляють:

Один – це Іванко,
 Два – це матуся,
 Три – татуньо,
 Чотири – дідуньо,
 П'ять – бабуня.
 Шість, сім –
 Нам добре всім!
 Вісім, дев'ять, десять –
 Нам весело живеться [13]!

А скільки позитивних емоцій викликає поширена у всіх регіонах України «Ласочка». Ми записали такий її варіант: «Гладячи дитину по руках, примовляють:

- Ласочка –Парасочка, де була? - У Бога була.
- Що рубила?- Кросна ткала.
- Що заткала? - Кусок сала.
- Де теє сало? - Миші пугризли.
- Де тії миші?- Пуд кулоду пулізли.
- Де тая кулода? - Черви путочили.
- Де тії черви? - Кури пуклювали.
- Де тії кури? - На море пулетіли.
- Де теє море?- Рясочке заросли.
- Де тая рясочка? – Отут у Парасочки.

Лоскочуть під руке – дитина сміється і просить ще так юй рубити» [15].

Особливо подобаються малим дітям забавлянки з похитуванням дитини на колінах або підкиданням доверху на носі. Вони називаються в досліджуваному регіоні гуцикалками, в інших регіонах ще зустрічаються назви «чугикалка», «чукикалка» - від початкових слів багатьох з них – різноманітних поєднань звукосполучень «чук», «чуки», «гуци»:

Гуци-гуци-гуца-ца, де кубила, там луша,
Там маленьке пуруся розпупиздрилося [14].

Інші звукопоєднання («гоп», «а-та-та» тощо) також надають пісенькам чіткого, енергійного ритму, який є характерною ознакою чугикалок. Часом і сам зміст пісенок відтворює рух (наприклад: «Скаче, скаче пан, пан, на конику сам, сам»).

Поширеними гуцикалками у є: «Печу, печу хлібчик діткам на обідчик», «Куй, куй, ковалі» (розповсюджені в різних регіонах), «Сную, сную ниточку» (зафіксована тільки у селі Степангороді):

Сную,сную ниточку, витчу, витчу свиточку
Для синочка малого, Іванка дорогого [14].

Вони не тільки допомагають забавити дитину, а й дають уявлення про працю дорослих. А скільки радості у дитини та її близьких викликає забавлянка «Ладки – ладусі»:

-Ладки-ладусі,
Де були? – В бабусі!
Що їли? – Кашку!
Що пили? – Бражку!
Все пуїли, все пупили,
Ще в бабусі пупрусили [23]!

Висновки до РОЗДІЛУ I

У наш час матері, доглядаючи дітей, майже не співають їм колискових пісень через те, що не знають їх і не усвідомлюють того, що колисанки – це художнє втілення однієї з найважливіших концепцій народного світогляду: неподільності добра й праці, краси й праці, чесності й працьовитості. Колискові пісні - справжня школа виховання дитини, тому і заслуговують вони на глибоке дослідження і впровадження в побут сучасних українських родин, в яких є маленькі діти.

Пестушки колись широко застосовувались у побуті, але зараз вони майже повністю зникли з практики догляду за дитиною. А саме за допомогою цих жанрів дитячого фольклору можна у ранньому віці активізувати єдність слова і моторики дитини, розвинути її мовлення, посприяти жвавому спілкуванню малят із довкіллям, виховати у них почуття прекрасного. Це і має зумовити необхідність вивчення пестушок і використання їх у сучасному вихованні дитини.

РОЗДІЛ II

2.1. Лічилка – своєрідна прелюдія до гри

Унікальним жанром, що не має аналогів у дорослому фольклорі і є своєрідною прелюдією до гри, необхідним її атрибутом, є лічилка. Вона має прикладне значення, адже виконує функцію упорядкування, вибору та визначення дій учасника гри. У дітей для цього існували різні способи: вимірювання на палиці, вимазування крейдою чи сажею пальця і відгадування його у стуленій у кулак руці та ін. Але ж найпоширенішим способом були і є лічилки:

Вийшла хмара із-за лісу,
Вийшло сонце з-за гори,
Всім дало по калачеві
І сказало: «Ти тули!» [19].

Назва терміну (лічилка) походить від самої функції перерахування учасників гри та наявності в текстів числівників:

-Павлику, равлику, вистав роги на чотири стоги:
Тобі два, мені два – поділимось обидва [14].

Лічилки – це своєрідний спосіб здійснення об'єктивної справедливості. Ніби сама доля розпоряджається розподілом ролей. А коли це так, то виграш у грі залежить тільки від граючого.

На думку вчених-фольклористів, лічилка виникла у глибокій старовині і є залишком давнього ворожіння про те, кому випаде жеребок. Наприклад, обряд провіщення майбутнього по храмовому коні (під час якого теж лічили, на якому кроці чи етапі спіткнеться кінь, чи впаде, чи заірже), зафіксований у багатьох регіонах у такому багатovarіантному дитячому тексті:

Бігли коні під мостами
З золотими копитами.
Дзень! Брязь! Ти вилазь[22].

У селі Степангороді і досі на Андрія дівчата ворожать по коливанню голки, підвішеною над посудиною з водою, використовуючи таку лічилку:

Голочка, ниточка, миска води,
Першою вийдеш, мабуть, ти!

Ниточка, голочка, дівчина-горличка,
 Мерщій уставай, у вінок убирайсь[20]!

У ті часи багато видів роботи були не тільки важкі, а й небезпечні для життя. Одним із способів розподілу на таку роботу ставала лічилка. Крім того, у давнину, коли люди вірили у чарівну силу слова, вона, вірогідно, виконувала ще одну серйозну роль, адже за звуковою структурою нерідко була схожою до заклинань, як ось у такій записаній у нашому селі лічилці:

Чар, чар, чарівочка! Прилетить до нас ластівочка!
 Будем весело гуляти, весну красну зустрічати!
 Один, два, три, починай-бо перше ти [21]!

У багатьох регіонах найпоширеніший вид народної лічилки призначений безпосередньо для розрахунку гравців:

Чух – чухи - чах, ми виходимо гулять.
 1, 2, 3 – перше, Галю, вийдеш ти!
 4, 5 – друге Настя буде грать! 6 – Василь,
 7 – Олена, 8 – Паша, 9, 10 - Рома, Женя,
 Нас усіх вже ціла жменя [14].

В основі таких творів часто лежить прихована лічба, часом у вигляді переінакшених числівникових форм: «Моно, двоно, трено, чатер, патер, шістер, містер, шутка, вутка, чах». Такий прийом Мирослав Стельмахович пояснює давньою магією чисел, своєрідним табу в лічбі, щоб не зурочити (наприклад, господиня не лічить яець, щоб кури добре неслися) [11, 16].

Велика група лічилок указує на тих, хто буде учасником гри. Останній, який залишиться після розрахунку, водить:

Випала калитка з дядькове кишені,
 Туди скік, сюди скік – ти у мене в жмені [19].

До цього ж виду лічилок належать такі, де немає прямої словесної вказівки на те, хто водить або виходить після рахунку. Його замінює останнє виразне слово:

Летіла лелека здалека-здалека,
 Упала пір'їна додолу, додолу. Хлясьць [19]!

Розвиваючись, лічилки поповнювалися новими художніми елементами, зокрема іноземними словами, які, потрапляючи в нове середовище, викривлялися виконавцями так, що на сьогодні про походження багатьох з них можна говорити лише гіпотетично:

Ене – бене, три кантори,
Сахар, тахар, помідори,
Ах, ах, кислий квас,
На закуску сім ковбас,
Соломини половина,
Шишло вийшло [15]!

У багатьох лічилках лексика це так званий «заум» - слова, позбавлені сенсу, всуміш із спотвореними іноземними словами, але часом і в таких творах з'являються окремі осмислені слова й образи, хоча й без певного зв'язку між собою:

Ені – бені, люкі – факі,
Турбо – турбо, сінті – брякі,
Еус, беус, краснадеус –
Бац [19]!

Чимало лічилок, що складаються із, здавалося б, цілком зрозумілих слів, теж не мають ясного змісту. Але це не заважає їх популярності у дітей, які люблять деяку загадковість і яких приваблюють яскраві, незвичайні співзвуччя:

Оля – барволя.
Барвіті – піті – поля,
Барві – барва,
Барвіті – піті – па [21]!

Лічилка нині серед дітей у більшій пошані, ніж інші форми дитячого фольклору. Більшість їх у дитячому виконанні звучить як вірші, тільки «смішні». Діти так і ставляться до них, як до веселих віршів, часто змішуючи зі скоромовками, утішками тощо. Основна особливість лічилки – чіткий ритм, можливість кричати окремо всі слова, що (як свідчать опитування серед школярів) дуже подобається дітям.

Будова лічилок дуже проста, не переобтяжена художніми тропами. Вони складаються, здебільшого, із зачину (який виражається найчастіше в рахунку, висловленого числівниками або переінакшеними числівниковими формами), процесу (який починається фактично від самого зачину, тримається за нього і розвиває тему), виходу (вираженого коротким, але звучним словом):

Раці, даці, траки, чри,
 Прилетіли галки три,
 А за ними – цілих п'ять,
 Ти їх будеш доганять! Хваць! [18]

Лічилки вирізняються з-поміж інших дитячих творів передусім наявністю заключних рядків, які є своєрідним орнаментом, що робить малюнок лічилки й саму дію ще яскравішими:

Баба жила, вуружила,
 Кусок сала пулужила.
 Теє сало миші вкрали,
 А коти їх дуганяли,
 Не дугнали - в яму впали,
 Але ми всіх похапали!
 Хопи – хап! Хопи – хап [19]!

Деякі із таких записаних у селі Степангороді творів мають алегоричний зміст і відображають картини із життя дорослих:

Ходить Бусько по булоту, кличе Жабу до руботи.
 Жаба каже: «Не пуйду!» Бусько каже: «Приведу!»
 Жаба каже: «В приси дам!» Бусько каже: «В суд пудам!» [22]

Більшість творів цього жанру мають гумористичний характер, що допомагає налаштуватись учасникам гри на позитивний лад, створити доброзичливу атмосферу для майбутньої забави.

2.2. Власне гра – найпопулярніший жанр дитячого фольклору

«Народні ігри відомі нам як забава і як форма фізичного загартування, але вони є й своєрідною школою виховання, що формує поетичне мислення, мистецькі смаки» [1, 123]. Якщо звернутись до нашого навколишнього світу, діти з умовно благополучних сімей пристойно вдягнуті, зазвичай не голодні, а їх батьки мають всі необхідні матеріальні умови. Та попри все це, діти в них бувають замкнуті, агресивні, можуть не привітатися при зустрічі, їх мовний лексикон досить часто далекий від високої моралі, а то й не позбавлений нецензурщини. Вони дуже швидко засвоюють шкідливі звички, серед них почастишали випадки суїциду. І однією з причин такої поведінки є, на мою думку, те, що їх змалечку не навчили гратися або ж їхні вихователі не звертали увагу на те, в які ігри грають їх підопічні. Запорукою ж морального і фізичного здоров'я, як свідчить опрацьована наукова література, результати польових досліджень та й власні спостереження, є народна гра. Це, за свідченнями наших респондентів, найпопулярніший жанр дитячого фольклору.

А найпершими були ігри з різними предметами. Свою першу цяцьку маля отримувало ще в колисці. Дитині робили ляльку з качана кукурудзи або лляної кудільки й обв'язувала хустинкою чи шматком полотна. Мабуть, з тих пір і повелися ляльки-мотанки з куделі, трави і соломи. Виготовляв їх той, хто доглядав дитину. Ця іграшка ставала найдорожчою дитячою власністю. У малюка просили: «Дай мені цяцю!» І цим виховували таку рису характеру як уміння поділитися, щедрість. «Саморобні іграшки відтворювали предмети хатнього вжитку, знаряддя праці, тварин. Ці предмети допомагали малюкові пізнавати світ: глиняний коник дивився на нього довірливим оком, качечка просилася на тихе водяне плесо. І дитяча ручка простягала конику «гам-гам», а качечку норовила посадити у кухлик з водою. Все це налаштовувало на красу, спонукало до роздуму, розвивало вдачу. У руках дитини кожна річ, навіть звичайні палички, черепки, камінь чи шишка ставали іграшками. Хлопчик, наприклад, міг «осідлати» соняшничину і «їхати» наче на справжньому коні. Дівчатка з качанів капусти виготовляли різні діжечки, миски, горщики».

Під кінець раннього дитинства, з розвитком самостійності дитини, з'являлася рольова або творча гра. У рольових іграх відображалось все те, що доведеться робити, коли дитина стане дорослою. У багатьох таких іграх дівчата виконували функції жінок, а хлопчики – чоловіків: «Шевчик», «Мак», «Редька». Такі ігри привчали дітей до праці [1, 125].

Як було сказано у ВСТУПІ, найдавнішими за походженням вчені-фольклористи вважають хороводні драматичні ігри, що колись були частиною весняного календарного обряду. До них відносяться такі ігри, як «Україночка», «Гуси» [Додаток 2]. По всій Україні дуже поширеними є ігри «Подоланочка» та «Мак». Щоправда, грають у них діти зараз не тільки навесні, як колись, а протягом усього року. Також популярною весняною грою серед підлітків та молоді колись у селі Степангороді були «Дриби». Виконувались вони під час Великого посту, коли, як відомо, не можна голосно сміятись, танцювати, співати... Але молоді хотілося хоч трошки розважитись. Ось вони розбирались по парах (часто за допомогою різних лічилок), брали одне одного за навхрест протягнуті руки і повертались то в один, то в другий бік, дрібно притупуючи ногами та приспівуючи неголосно віршовані куплети жартівливого змісту:

- Дриби - дриби - дриби, наварили риби,

Пішли до Микити горщика купити.

Горщик щербатий, Микита гурбатий.

Горщик щербатий, Микита гурбатий [13].

Особливо популярними серед дітей були колективні рольові ігри. Часто в них основними персонажами були птахи та звірі. Ці ігри відтворювали гострі моменти боротьби сильнішого і слабшого: квочка захищає курчат від шуліки, гусенята й козенята стають здобиччю вовка, мати оберігає своїх дітей тощо. Участь у таких іграх виховувала в дітях почуття єдності, співчуття до слабшого, бажання йому допомогти, давала їм деякі відомості про звички й поведки тварин. Показовою у цьому плані є записана у нашому регіоні дитяча весняна гра «У ворона»: «Гурт дітей вибирає з-поміж себе Ворона і Матку. Завдання Ворона: спочатку сидіти навпочіпки, колупати паличкою землю, а потім – красти пташенят-дітей. Матка стояла на чолі ланцюжка (руки наступного гравця на поясі попереднього), вела

розмову з Вороном, а потім захищала від Ворона дітей-пташенят, при цьому між ними відбувався такий діалог:

-Добрий день, дядьку. Що робите? - Пічку купаю.

- Нащо пічка? - На дровця!

- Нащо дровця? - На жарець!

- Нащо жарець? - На пупілець!

- Нащо пупілець? - Кашку варити!

- Нащо кашка? - Твоїм дітям очі заліплівати!

- За що? Про що?

- А я пішов на базар, а вуни мені шкоди наробили (перераховує, якої саме, а тоді кидається ловити дітей-пташенят – останнього в ланцюжку відриває, а тоді знову, того, хто останній, поки не «пукраде» всіх). Матка хоробро захищає дітей, кидаючись з боку в бік. Усі в цей час виконують пісеньку:

- Да не дай же нас, Матко! Да вже нас небагацько!

- Да вже нас двойко-тройко! Да вже нас усіх стулько!

Після того, коли усіх Ворон «пукрав», Вороном стає Матка і гра розпочинається знову»[19].

Багато серед зафіксованих у селі Степангороді народних ігор є суто спортивних, у яких драматизація поєднується із змагальними моментами: влученнями у ціль («Пекар», «Губка», «Цурки»), біганням навздогін («Кураліса»), наввипередки, («Сіно-підвода», «Гуси»), пошуком («Палучка-виручалучка», «Хавалки прості та складні», «Партія»), прориванням кола («Коза і Вовк»), а в деяких іграх використовували і саморобні спортивні знаряддя – палиці, кулі, м'ячі, камінці, кісточки ... («Пекар», «Губка», «Цурки»). Є чимало варіантів гри на вгадування схованої речі («Бульбинка», «Попружка») або когось із учасників («Клямка», «Панас») [Додаток 2].

Я провела такий експеримент: окремо одне від одного опитала молодих людей – членів однієї сім'ї, у які ігри вони грали в дитинстві і скільки свого вільного часу вони віддавали цьому заняттю. Найстарший, 1981 р.н., назвав багато ігор, які серед його однолітків були дуже популярними. В основному це були колективні ігри, в які грали ще їхні батьки і діди: «Партія», «Знам'я», «Палянт», «Хавалки прості і

складні», «Козаки-розбійники», «Сіно-підвода», «Пекар», «Губка», «Цурки», «Кашкетник» [Додаток 2]. І грали в ці ігри всі діти із всієї вулиці (а то й і з кількох вулиць разом) щодня. Молодша за нього на 4 роки сестра також назвала більшість цих ігор і відмітила той факт, що народна гра була улюбленим заняттям її ровесників, якому вони віддавали кожну хвилину свого дозвілля. Завдяки грі вони цікаво проводили вільний від роботи і навчання час, товаришували одне з одним, якщо і сварились, то швидко мирились. А їхня наймолодша (1989 р.н.) сестра назвала вже значно меншу кількість ігор, не всі змогла описати, порадила мені розпитати про ці ігри її старших брата і сестру, бо вони в них часто грали. Вона ж, як і більшість її ровесників, свій вільний час заповнювала переглядом телепередач. А ще великої популярності, коли їй виповнилося десь років з дванадцять, набули комп'ютерні ігри. У народні ігри грали здебільшого діти молодшого шкільного віку у школі. Я повторила цей експеримент з представниками інших родин, де є діти саме таких років народження, і отримала аналогічні результати. Таким чином, я дійшла висновку, що народна гра ще порівняно недавно (90-і роки ХХст.) була улюбленим дитячим заняттям, і лише захоплення підростаючого покоління переглядом телепередач, комп'ютерними іграми сприяло поступовому зникненню народної гри. Проте результати анкетування свідчать, що народна гра ще не повністю зникла з дитячого життя - всі респонденти змогли назвати приклади цього жанру дитячого фольклору, хоча більшість (56%) опитаних (в основному хлопчики) все ж таки надають перевагу комп'ютерним іграм, розуміючи при цьому, що вони можуть бути шкідливими для їх здоров'я. 23% дітей (переважно хлопчики 12-14 років) захоплюються рухливими спортивними іграми, дівчаток цього віку приваблюють рольові колективні ігри, 7% відсотків дітей не грають ні в які ігри. Народна гра використовується, в основному, у практиці шкільних занять, з дитячого побуту вона майже зникла – ми зафіксували у ході опитування (це підтверджується і власним досвідом), що із великої кількості популярних колись у нашому селі ігор залишилось зараз зовсім мало – це «Пекар», «Палянт», «Радюжки», «Партія», та й то грають у них діти все далі рідше.

На мою ж думку, у побуті сучасних дітей потрібно негайно відроджувати традиції народної колективної гри, бо саме такі ігри були справжньою школою

виховання і розвитку наймолодших. Так, наприклад, у ході гри діти вчилися швидко орієнтуватися в докільлі, вести спостереження, бути уважними, зосередженими, розвивали спритність, вміння прийти одне одному на допомогу. Часто предмети для гри діти виготовляли самі: «Коли замерзав лід на річці, ми бігли на ковзанку, яку називали «радюжкою». І там влаштовували перегони на *тачках* (дерев'яних санках). Вигравав дужчий і в кого тачка зроблена краще. За зиму ми їх по кілька штук рубили»[21].

Чимало з таких ігор супроводжувались своєрідними поетичними рядками, які мали найрізноманітніше призначення – сигналізували про початок гри або якийсь її етап, коментували події, що відбувалися, тощо. В кожному випадку вони збагачували гру, сприяли естетичному розвитку дитини [Додаток 2, с.45-50].

Хоч більшість дитячих ігор і не розподілялися за статтю, проте й були чисто «дівчачі» («Явор», «Дриби», «Україночка», «Редька» [Додаток 2, с.42) та «хлопчачі» («Тісна баба», «Губка», «Кашкетник», «Кінь та пан»[Додаток 2, с.44]). А тих, хто грав «не в свою гру», висміювали дошкульними дражнилками «баба» чи «штанько в спідниці» [21]. Особливо дошкуляли дражнилками тим, хто плакав під час гри (через програш або якусь незначну травму):

Заплач, Матвійку, дам копійку,

А зареви, то дам три [16].

Такі дражнилки, як правило створювалися самими дітьми стихійно під час ігор. Вони давали вихід негативним емоціям дитини у слові, яке супроводжували рухи, стрибки, гримаси. Промовляючи дражнилку, діти попереджали товариша про зроблену ним помилку в грі, про поганий вчинок. Оскільки осміянням за допомогою дражнилки міг піддатися кожен, вона давала змогу бачити ту межу, за якою закінчується попередження, насмішка і починається знущання.

Проте, коли хотіли помиритися, промовляли мирилки. Така своєрідна дитяча данина словесній магії:

Миристь-миристь , та більше не дерись,

А як будеш дратись, то я буду кусатись,

А кусатись не гарно нікому, мир миром цьому дому [17]!

Наявність дражнілок і мирилок були показниками здорових відносин у дитячому колективі, здатності до адаптації без втручання дорослих.

Все це збагачувало творчу уяву дитини, виробляло навички усного мовлення, дотепність, будило фантазію, гумор, природний потяг до спілкування.

Результати анкетування «Дитячий фольклор і сучасність» засвідчили, що сучасні діти також люблять гру. Але, уважно проаналізувавши, у що і чим бавляться зараз діти, я дійшла висновку, що переважна більшість сучасних дитячих ігор пов'язана з ухилом на розумовий розвиток. Діти можуть просидіти півдня, розгадуючи кросворди чи перекручуючи рухливий кубик, щоб правильно скласти його.

Сюди ж можна віднести різні комп'ютерні ігри, настільний футбол, складання картинок, пазлів. Такі ігри примушують дитину бути прикованою до одного місця, сприяють викривленню хребта та поганому самопочуттю. Дорослі купують дітям іграшки, які навмисне обмежують їх рух. Зникає поетичне слово з уст дітей, замість нього досить часто можна почути нецензурні вирази.

Живе спілкування замінюється віртуальним. Діти, в основному хлопчики, годинами просиджують в одній позі за комп'ютером, граючись у «стрілялки». При цьому легко вибирають вид зброї, легко вбивають «віртуального» ворога. Захоплення такими іграми може нашкодити не тільки фізичному, а й моральному здоров'ю дитини.

Висновки до РОЗДІЛУ II

Лічилки є унікальним, що не має аналогів у дорослому фольклорі, досить поширеним колись і тепер жанром дитячого фольклору. Завдяки їм усуваються небажані конфлікти в дитячому середовищі. Вони є своєрідною прелюдією до гри, необхідним її атрибутом і культурно оформленою реалізацією ігрових відносин, що становить необхідність їхнього вивчення і впровадження у практику організації дозвілля дітей.

Настав час сучасні ігри замінити колишніми, адже традиційні народні ігри розвивали не лише уяву, фантазію, розумові здібності дитини, а й (на відміну від сучасних) вчили справедливості, чесності, збагачували словниковий запас малих українців, знайомили із давніми народними звичаями та уявленнями про світ. Вони були не лише формою проведення дозвілля, а й розвивали у дітей спритність і фізичне загартування, вправність і кмітливість, гнучкість і винахідливість, наполегливість і витривалість, а також розвивали пам'ять, увагу, зосередженість, вміння раптово й найдоцільніше вирішувати, регулювати конфлікти між дітьми без втручання дорослих, гартували волю, почуття колективізму та взаємовиручки. Тому і заслуговують на детальне вивчення і впровадження у побут сучасних дітей.

ВИСНОВКИ

Працюючи над темою курсової роботи «Виховні та розвиваючі можливості дитячого фольклору», я визначила особливості вживання жителями села Степангорода дитячої народної творчості у своєму побуті та зробила такі висновки:

1. Дитячий фольклор існував і певною мірою продовжує існувати як частина загальнонаціональної народної творчості, відбиває, як і інші її види, динаміку народного життя і розмаїття його форм.

2. У селі Степангороді серед творів, складених дорослими для дітей, найбільш розповсюдженими були колісанки та пестушки; а серед власне дитячого фольклору – лічилки та колективні ігри. Але на сучасному етапі колісанки та пестушки збереглися в основному в сім'ях, де проживають разом із дітьми та онуками бабусі та прабабусі. Народна гра застосовується здебільшого на гурткових або шкільних заняттях, у побуті ж вона все частіше замінюється комп'ютерною, що перетворює живе спілкування з однолітками на віртуальне.

3. На відміну від сучасних, народні ігри сприяли не тільки розумовому розвитку дитини, а й фізичному і моральному здоров'ю, підготовці до суспільно корисної діяльності.

4. Твори дитячого фольклору формували естетичні смаки дитини, становили морально-етичну основу розвитку особистості, збагачували розум дитини знаннями про навколишній світ, вчили доброти і співчуття, допомагали самоствердженню.

Отже, переживши віки, ці твори, поки ще живі носії традиційного досвіду, потрібно вивчати, досліджувати, впроваджувати у практику сучасного життя і, як безцінне багатство, передавати наступним поколінням українців.

Матеріали даної курсової роботи можна використати у позакласній роботі з дітьми різного віку, у підготовці занять батьківської лекторію, на шкільних уроках. Також вони можуть бути корисними всім, хто займається вивченням народних традицій і звичаїв українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В. Дитяча субкультура: зміст, функції, значення в культурі. [Електронний ресурс] - Режим доступу: portal – Slovo. ru / aut hors/ 176. Php.
2. Горохова скриня/Українські народні ігри, пісні – Київ: Веселка, 1993.
3. Дитячі пісні та речитативи – Київ: Веселка, 1991.
4. Дитячий фольклор/Колискові пісні та забавлянки – Київ: Либідь, 1984.
5. Івасьо І. Хрестоматія з народознавства / Івасьо І., Коструба О. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1993.
6. Колискові пісні – Київ: Либідь, 1973.
7. Лановик М. Усна народна творчість. Навчальний посібник / Лановик М., Лановик З. – Київ: Знання – Прес, 591 с.
8. Маковій Г. Затоптаний цвіт – Київ: Український письменник, 1993, 204 с.
9. Наумко В. Культура і побут населення України / Наумко В., Артюх Л., Горленко В. – Київ: Либідь, 1993.
10. Скуратівський В. Покуть – Київ: Довіра, 1992, 235 с.
11. Стельмахович М. Народне дитинознавство – Київ: Т-во: «Знання», 1991, 48 с.
12. Український дитячий фольклор – Київ, 1962.

Респонденти:

13. Дячок М. М., 1928 р. н., с. Степангород.
14. Ковальчук О. Й., 1925 р. н., с. Степангород.
15. Крук М. О., 1924 р. н., с. Степангород.
16. Міхеєв В. С., 1981 р. н., с. Степангород.
17. Міхеєва І.С., 1984 р.н., с. Степангород.
18. Міхеєва Я. С., 1989 р. н., с. Степангород.
19. Міхеєва П. І. , 1924 р. н., с. Степангород.
20. Наконечна П. М., 1936 р. н., с. Степангород.
21. Сергійчук І. О., 1939 р. н., с. Степангород.
22. Стріла П. С., 1943 р. н., с. Степангород.
23. Стукало Г. Ф., 1936 р. н., с. Степангород.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Анкета «Дитячий фольклор села Степангорода і сучасність»

1. Назвіть своє ім'я і скільки Вам років?
2. Чи Ваша сім'я багатодітна, чи є у ній немовлята?
3. Чи живе з Вами бабуся чи дідусь?
- 4.1. Чи відомі Вам якісь жанри дитячого фольклору (колискові пісні, забавлянки, лічилки, заклички, ігри, загадки, казки, скоромовки, дражнили...)? Які саме? Наведіть, якщо можете, приклади дитячого фольклору.
- 4.2. Від кого Ви їх почули?
5. Чи граєте Ви в ігри? В які саме і де?
6. Як Ви вважаєте, Ваші улюблені ігри йдуть Вам на користь чи, навпаки, шкодять? Чим саме?

Результати анкетування:

1. В анкетуванні взяло участь 186 дітей 12-16 років, учнів 6-11 класів Степангородської ЗОШ. З них - 83 хлопчики і 103 дівчинки.

2. 166 - 89,2% - багатодітні сім'ї. Із них у 153 родин є діти до 2-х років.

3. У 68 родин – 36 % - проживають представники старшого покоління: бабусі, дідусі...

4.1. Усі респонденти назвали серед відомих для них жанрів дитячого фольклору казки, загадки, ігри. 71 респондентів (дівчатка) навели приклади колискових пісень, 76 – лічилки, 19 – скоромовки, жоден респондент не зміг назвати прикладу забавлянки, заклички, дражнилки.

4.2. Джерела інформації диференціюються залежно від жанру: із загадками, казками, скоромовками 56,1% респондентів ознайомилися на шкільних заняттях, 34,8% - читаючи збірки фольклорних творів, 100% опитаних дітей лічилки вивчили від своїх друзів по іграх. Колісанки почули: 20% - по телевізору, 18,1% - вдома (переважно в тих сім'ях, де разом із дітьми та онуками проживають бабусі.

5. 29% респондентів (переважно хлопчики 14 – 16 років) надають перевагу комп'ютерним іграм, 44% (переважно діти 12 – 14 років) – рухливим колективним іграм на свіжому повітрі, 17,9% (переважно дівчаткам) подобаються рольові ігри, 9,1 % опитаних не грають ні в які ігри.

6. Респонденти, які надають перевагу комп'ютерним іграм, вважають, що такі ігри допомагають їм цікаво проводити свій вільний час, розвивають розумові здібності, хоча довге сидіння за комп'ютером може зашкодити їх здоров'ю.

Ті, хто люблять рухливі ігри, вважають, що такі ігри розвивають спритність, силу, кмітливість, допомагають весело проводити час у колі своїх ровесників.

Ті, хто цікавиться рольовими іграми, вважають, що вони розвивають уяву, фантазію, вчать справедливості, чесності.

ДОДАТОК 2

Зразки творів дитячого фольклору, записаних у селі Степангороді

Колисанки

Люлі-люлі, прилетіли гулі,
Скупане в любистку спить дитя в колиці.

* * * *

Люлі –люлю, у полі на кулочку повішу колисочку,
Пукладу туди синочка. Вітер буде кулихати
І дитинку присипляти, а я буду жито жати [22].

* * * *

Люлі-люлі, ой пувішу колисочку у полі, у полі,
Будуть дитя кулисати соколи, соколи. Я повішу кулисочку та на ожиночку,
Буде вітерець кулисати малу дитинучку. Прилетіла зузуленька, сіла на калину,
Крилоньками фуркотіла, збудила дитину, бодай з тебе, зузуленько, сиве пір'я впало,
Збудила мені дитиноньку, а ще була б спала [22].

* * * *

Гойда, гойда, гойда-даш, пуїдемо на кармаш,
З кармашу дудому, їжте, дітки, сулomu,
А Марійка калачі, щоб спала і вдень, і внучі [14].

* * * *

Люлі, люлі, люлі. Всі діти пуснули,
Тільки мій синочок не спить, не дримає,
Очками мургає, з кутом розмовляє.
Баю, баю, баю, я kota налаю,
Щоб до нас не худив, щоб синочка не будив [13].

* * * *

Люлі, люлі, люлі, пішла мама по цибулю,
А цибуля не врудила, мама в зіллі заблудила [20].

* * * *

Люлі, люлі, люлі, ой худила журавочка
Та й по кумишу, а я свую дитинуньку
Та й закулишу. Ой ну люлі, люлю [19]!

* * * *

Пуїв бабин медочок, та ще каже, що не я, -
То бабине кошеня,
Будем котика лаяти, лаяти,
А Настуню гойдати, гойдати [19]!

* * * *

А-а-а! кутів два, сірі – бурі – обидва.
Сірі-бурі, вулохаті,
У нас дитюк маленький, він спати раденький.
А-а-а, котів два, сірі-бурі обидва,
По бережку ходили та качечку ловили.

А качечку на юшечку, а пір'ячко в пудушечку.
Щоб дитина спала, спала – не плакала [14].

* * * *

Ой кіт-вуркіт
Кашу пуїв, а нашій Ганнусі
Спать пувелів. О й кіт-вуркіт та вуркоче
А донечка спати не хоче [22].

* * * *

Ой ти, коте муругий,
Коли б такий нам другий,
Щоб вас була пара,
Щоб дитина спала [14].

Утішки, забавлянки, гуцикалки

Цить, дитино, цить, не плач,
Я спечу тобі калач, медом пумажу,
Усім пукажу, а тобі дам [19].

* * * *

Печу, печу, хлібчик діткам на обідчик:
Маленькому – менший, старшенькому – більший,
Шусть у пічку! [23]

* * * *

Куй, куй, кувалі,
То великі, то малі.
А старого кувалю
Пусадити на коня,
А стару кувалицю
Пусадити на телицю,
А маленьких кувалят
Пусадити на телят.
Гей, соб, тр-р! цабе! [21]

* * * *

Плакала киця на кухні,
Аж в неї очки пупухли,
Цить, кицюню, не плач,
Дам тобі з маком калач [22].

* * * *

Гоп-гоп-гоп-ца-ца,
Наш синок не плаче, не плаче,
Вун на кунику скаче, скаче [14].

* * * *

Тапці – тапці, мамця дасть циці,

А тато – калач, Васильку, не плач [22].

* * * *

Гуци – гуци – гуца – ца,
Осіддали ми лоша,
А лоша скаче- скаче,
А Василько не плаче, не плаче [23].

* * * *

Гуци – гуци – гуца-ца-ца,
Їдем у гості до kota.
До kota – котовича,
Василя Васьковича [23]!

* * * *

Ось так, ось так-так-так
Сную, сную, ниточку,
На білую свиточку.
Нитка пряменька – вийде свитка гарненька [19].

Лічилки, дражнили, мирилки

Ене, бене, три кантори,
Сахар, махар, помідори,
Ах, ах, хлібний квас,
Хунт квасолі, хунт ковбас [17].

* * * *

Ене, бене, три кантори,
Сахар, махар, помідори,
Ах, ах, кислий квас,
На закуску сім ковбас,
Сомини половина,
Шишло вийшло [17].

* * * *

Ені – бені, люкі – факі,
Турбо – турбо, сінті – брякі,
Еус, беус, краснодеус – бац! [18]
Ене-бене-рес,
Фунти-бунти – жес,
Ене – бене – раба, Фарити – барити – жаба [13]!

* * * *

Киці, киці, няв-няв,
Хто із вас занявчав (навоняв),
Раз, два, три,
Це, напевно, будеш ти [18].

* * * *

Еники – беники, їли вареники,
Еники – беники, квас,

Хапай нас (або «Вийди, малий Тарас!») [18].

* * * *

Вийшов місяць із туману,
Вийняв ніжик із карману,
Буду різать, буду бить,
З ким залишишся дружить [17]?

* * * *

Бігли коні під мостами
З золотими копитами.
Дзень! Брязь!
Ти вилазь [17].

* * * *

Котилося яблучко
По гуроду,
Закутилося у воду.
Плюсь!
Іван-барабан
Пукотився у бур'ян.
А з бур'яну – в пашу.
Пукотив Наташу [23].

* * * *

Котилася торба
З великого горба, а в тій торбі
Хліб, паляниця, кому доведеться, тому і жмуриться [23].

* * * *

Їхав Васік на радюжці, роздавав усім гурішки,
Кому два, кому три, виходь ти [19] !

* * * *

Деркач, деркач, з пекачиком бився,
Як удирив деркач – пекач покутився [21].

* * * *

Ванько – безштанько, з бабами грається,
А нас цурається [21].

* * * *

Мирись, мирись, і більше не дерись,
А як будеш дратись, то я буду кусатись,
А кусатись і дратись не гарно нікому,
Мир миром цьому дому [17].

Ігри

Ігри для хлопчиків

Губка

Кожен учасник викопував собі ямку і ставав біля неї. Крайній котив «губку» – саморобного м'яча, викрученого із гулі, яка наросла на березі, що почала всихати. У чий ямці губка зупинялася, той мав вийняти її і поцілити в

когось із гравців, котрі втікали навсібіч. У кого попаде, тому у лунку клали «штрафник» - паличку. Програє той, у кого набралось більше таких паличок. Він мав виконати якесь бажання учасників [21].

Кашкетник

Цю гру грали, як пасли корів. Збиралися пастушки докупи, хтось один сідав на землю, йому на голову складали кашкети, тому і звали його Кашкетником. Усі по черзі перестрибували через нього. Хто збивав кашкети, зачепивши їх, сам ставав Кашкетником [21].

Кінь і Пан

«Цєю гре ми перевіряли нувеньких – тих, хто уперше з'являвся на нашуй вулиці і ще не знав цієї гри. Коли нувенький пудходив до нас, хтось казав, що давайте грати у «Коня і Пана». Спершу питалися: «Хто хоче бути Коньом?» Усі мнялися, ніби не хтіли їм бути. Нарешті хтось зголошувався або лічилке вибирали. Далі питають: «А хто буде Пан?» І всі кричать: «Я! Я! Я!» Але Паном обирають нувачка. Туді кінь стає на четвереньки, а Пана садовлять на його, кажуть, що зараз дадуть юму батужка, щоб коня добре пуганяв. Далі беруть палку, вмочають її один кунець у багнуку, а то й в кувляхи, і пудають замурзаним кунцем Пану в руки. Той, ясне діло, замурзував руку. Якщо засердиться, обідиться, то юго пруганяли, не приймали до гурту, могли ще й копняка дати, якщо довго правувався. Якщо це сприймав за жарт – приймали за свого до кумпанії» [21].

Підвода

Обирається предмет, до якого треба добігти. Ведучий каже: «Сіно-солома, сіно-солома, а підвода –дома. Хто її візьме, той привезе». Хто перший добіжить, той буде ведучий. Вигравав найбільш спритний та дужий, проте й інші діти під час гри розвивали у собі ці якості [16].

Радюжки

З першими заморозками, коли озера й болітця сковувалися льодом, хлопці бігли на ковзанку, яку називали **радюжкою**. І там влаштовували перегони на самотужки виготовлених дерев'яних санках – **тачках**. Намостивши соломи, сідали верхи, як на коня, відпихались палицями, а керували ногами [21].

Тісна баба

«Коли на дворі хурделиця або мороз, то залазили хлопчачи десь у клуню і бавилися там у «тісної баби». Збереться хлопців із десять, а один стає коло стовпа, упреться руками і нугами та й тисне всіх у куток, а ті тиснуть його до стовпа – ото й виходить «тісна баба» [23].

Попружка

«Усі поприсідають і передають одне одному пуд кулінами попружку. Хтось може затримати її у себе, тільки зрубити вигляд, шо передав. Так передають до те пури, пуки не скінчиться лічилка, на остатньому слові її той, у кого попружка, схоплюється і втикає. Якщо його не злували, значиться, виграв» [21].

Ігри для дівчаток

Явор

«Бралися удвох за руки, піднімали вверх - пупід їми йшли вервечке і спували: «Явор, яворові люде, шо ви тут рубили? - Будували моста для пана староста. Пшість, деті, прупустіть, а одного задержїть!» На ціх словах опускали руки і когось задержвали – вун вибував з гри» [15].

Бульбинка

Усі загадували про себе якесь бажання і сідали навпочіпки («на качечку»). Одна дівчинка брала картоплинку (бульбинку) і ніби клала кожній учасниці у спідничку, комусь клала її насправді. Потім кликала: «Бульбинко, вийди до мене!» Якщо та вибігала і її не встигли інші затримати, то вірили, що загадане нею бажання збудеться [14].

Україночка

Вибирали дівчинку, одягали їй на голову віночок. Вона ставала по центрі утвореного дітьми кола, які вели хоровод і співали:

Україночка, яка ж ти маленька.
 Та вузьмися в боки,
 Та пускачи в скоки
 Та шукай субі друга
 Серед зеленого луга,
 Та шукай субі дівки
 Край зеленуї гілки.

Дівчинка передавала віночок іншій учасниці – гра продовжувалася [15].

Редька

Спершу визначають, кому бути «сусідкою»:

Раз, два, три, чотири,

А нас грамоти учили –

І читать, і писать,

І по двоє в ряд ставать.

Раз, два, три, геть іди!

На кого випадає останнє слово, той відходить убік. Це буде «сусідка». А ті, що залишаються, розбираються, хто кому до пари. Стоять по двоє на коліна. Рядками, подібно до того, як росте редька на полі.

«Сусідка» підходить до крайньої пари і починає розмову:

- Бабо, дай редьки!

- Скопай грядку, то й знатимеш, звідки редька береться.

«Сусідка» обходить довкола «редьки», показуючи, як копають грядку. Наступні пари показують по черзі, як редьку садять, поливають, полють. «Сусідка» показує, як все те робиться, аж поки почує: «Вирви собі».

Та пара, як це каже, міцно тримається за руки, а «сусідка» хапає когось одного попідруки й пробує відірвати того від його пари. Як не відірве, то йде далі зі своїми питаннями. А як відірве, то сяде на те місце, а її замінить той, хто не вдержався [23].

Колективні ігри

Партія

Насамперед визначали, кому жмуритися, а кому ховатися, тобто діляться на дві команди – партії. Одна команда іде в ліс. Там всі міняються одягом, далі лягають на землю, а хтось один кричить: «Огонь!», друга партія іде і шукає першу. Коли найде, то вгадує хто то. Коли всіх пізнають, то міняються ролями: вже друга партія ховається, а перша шукає. Але якщо когось не впізнали, назвали іншим ім'ям, то казали: «Горшки побили» і ролями не мінялися [16].

Палянт

«Всі діляться на дві команди: «небо» і «пекло» за допомоги якоїсь лічилки. Креслять на полі крохи далеко дві лінії. В «пеклі» є батько, мати і діти. Вони стають по одному в ряд на дальшій лінії, бо будуть бити «гірку» (це коли м'яч летить високо і не торкається землі). Якщо захоплять гірку, то йдуть на «небо». А якщо ні, то діти мають прубігти до друге лінії туди й назад. Діти б'ють перші і по одному разу. Якщо не встигають прубігти до лінії туди й назад, то їх спасає батько – вун б'є 2 рази. Якщо за батькові рази діти не встигають прубігти, то б'є мати 3 рази, але тоді і мати біжить. І мати має прубігти за свуй раз. Не встигла мати – діти спасають. І так до тих пір, поки не захоплять гірку або не «вкують» (стукнуть м'ячем) дітей. Якщо захоплять 3 горки, йдуть на «небо», а хто був на «небі», йде у «пекло» [17].

Пекар

«Збирається табун дітей. У кожного має бути кий, з обох буків загострених. Позначається лінія, від яке відмірюється 9 метрів. Усі шикуються на лінії, ставлять субі на ноги свого кия, тримаючи одне руке. Путом

замахуються нуге, на якуй стуїть кий, і відкидають юго якнайдалі. Хто найближче закине кия, той Пекар. Вун іде до кия, якого закупали за 9 метрів од лінії, і стає юго сторожем. Відходить на метрів два убїк від кия. Всі інші мають по черзі кинути пу цьому кию, стараючись у нього пупасти, ще й пудбігти і вхупити свую палицю. А Пекар-сторож мішає їм це зрубити. Якщо вун когось туркне своє палке і ще й зіб'є закопаного кия, значить, вун відходить за лінію, а Пекаром стає той, кого вун вибив. Гра продовжується без зупинки» [23].

Коза і Вовк

Обирали Вовка і Козу. Усі інші бралися за руки і йшли по колу і співали:

- Вовк за гуною,
- Коза за другою.
- Вийшла мати з коцюбою:
- Треба, треба вовка бити –
- Козу боронити!
- Вовка забила –
- Козу вборонила.

Коза втікала, Вовк доганяв. Діти гукали: «Козу в гурод!» - Піднімали руки і запускали козу, а Вовк старався прорвали руки і також попасти в коло [20].

Клямка

«Цю гру грали у хаті. Одному зав'язують гочі. Вун береться за клямку у дверях, а всі разом кажуть:

- Де стоїш? – На ганку!
- За шо держишся? – За клямку!
- Шо п'єш? – Квас!
- Вгадай, дурню, нас!

Юго бохають пу спині, а вун одгадував, хто юго вдирив. Як не вгадав, то лалі стуїть. Бувало, шо хтось вечір стуїть і вгадває» [21].

Кураліса

Обирається з-поміж учасників хтось один, який спочатку має вигукнути: «Кураліса, не боїться ліса!» Потім усі втікають, а він їх ловить. Кого спіймав, той стає Куралісою, - гра продовжується далі [15].

Гуси або Пір'я

Усі учасники розбивалися на дві команди – табуни гусей, що ніби з вирію летять. Чіплялися одне за одного, бігли, обминаючи дерева і куці до визначеного місця. Початком для гри слугували слова: «Гуси з вирію летять, пір'я гублять!» Вигравав той табун, який швидше добіг і менше пір'я згубив – у ході гри менше дітей відірвалося від ланцюжка [15].

Козаки – розбійники

Всі діляться на дві команди: козаки і розбійники. Розбійникам треба взнати пароль. Шукають козаків. Якщо котрогось знайшли і зловили, стараються різними способами, але «смішками», без застосування фізичної сили, випитати пароль. Інші козаки стараються визволити свого товариша. Якщо розбійникам вдалося дізнатися пароль, вони стають козаками. І гра продовжується далі [16].

Хавалки проті

«А робили це так! Сідає один із гравців на землю і виставляє коліно, на яке всі гравці кладуть по одному пальцю; і той, хто сів, кладе свій палець, баючи:

- Котилася торба

З великого горба,

А в тій торбі,
Хліб, паляниця,
Кому доведеться,
Тому і жмуриться.

На чий палець упаде останнє слово, той і мусить жмурити.

За лічені хвилини потрібно було знайти схованку, надійно замаскуватися, а коли ти вже висліджений, маєш випередити «тракача», щоб вийти переможцем»[17].

Хавалки складні

«Лічилке вибирають того, хто буде мружитись. Він робить свою ставку: вказує куди і на яку відстань бігти. Повертається спине до всіх. Один із тих, хто має хаватися, стукає його по спині пальцем. Той обертається, а всі співають, показуючи на себе:

-Туки – туки, а це я,
Покажи-но на мене!

Той, хто мружить, має відгадати, хто його стукнув. Якщо вгадав, то той, хто стукнув, біжить на загадану на початку гри відстань. Інші учасники у цей час хаваються. А якщо не вгадав, то сам біжить на загадану відстань, а путом шукає тих, хто схавався» [17].

Знам'я

«Діляться на дві команди за допомоге будь-якої лічилки. Перша команда малює коло і ставить кілок, і друга команда робить так само. Далі розпочинається гра. Учасники кожної із команд намагаються вскочити в коло суперника і вхупити кілок, перебігти у своє коло, постаравшись, щоб їх не зловили. Кому це вдається, той і виграв»[23].

Цурки

«На кулочок, забитий у землю, ставлять палучку, один кінець яке на землі, другий на кулочку. Це – цурка. Друге палице вдаряють по тому кінці, який на кулочку. Цурка летить. Той, у кого вона злетить найдалі, виграв» [21].

Тихон

«Лічилке вибирали двох, які ставали в коло. Всі інші, взявшись за руки, йшли, як у хороводі, круг них, співаючи: «У нашого Тихона семеро дітей, вуни їли, вуни пили, танцювали, веселились, 'дне на одне пудивились і зрубили так». Пока всі співали, ті, що в центрі, радились, що їм зрубити. Як пісня кінчалась, учасники пувинні швидко ружбитись на пари і зрубити те, що зрубила пара в центрі. А хто не зумів цього зрубити або не знайшов пари, ставав у центрі. Тепер вуни Тихони –гра продовжується, скільки схочуть» [22].

Дриби

Дриби, дриби, дриби, наварили риби,
Пішли до Микити горщика купити.
Горщик щербатий, Микита горбатий.
Микитині дочки пугнали бички за виритнички.
Бички пасуться, мички прадуться,
За дівчину молодую усі хлопці б'ються [22]!

